

Kulcsár László

Társadalmi problémák és a korai gyermekkor Megfigyelések szociológiai nézőpontból

Bevezetés

A szocializációval foglalkozó szakirodalom egyetért abban, hogy a korai gyermekkor¹ meghatározó jelentőséggel bír a személyiség fejlődésében, a társadalomkép kialakulásában. Továbbhaladva egyetérthetünk Kesnerrel abban, hogy a társadalom egészségi állapotának jó mutatója az, ahogyan a gyermekek védelmét, gondoskodását szolgáló intézményei működnek (Kesner 2008). Ezt az összefüggést nemcsak a mai, modern kor kutatói, szakemberei ismerték fel, hanem az ún. premodern társadalmak gyakorlatai is ezt bizonyítják (Weber 1967; Malinowski 1972). A kulcskérdés ebben a vonatkozásban az, hogy a társadalom és a politika milyen intézményeket teremt, fejleszt ki a szocializáció biztosítására, más szóval milyen „beavatkozásokat” alkalmaz, s az intézményekben mely értékek hagyományozódását tekinti fontosnak.

Karoly (1998) a Rand Corporation felkérésére megvizsgálta az USA különböző államaiban kezdeményezett és végrehajtott, a korai gyermekkorra irányuló programokat², s elvégezte azok hatékonyságának értékelését is. Ezekre a programokra abban az időben igen nagy figyelem irányult, mivel több intézmény (tömegkommunikáció, kormányzati szervezetek, nonprofit szervezetek) a társadalom napirendjén tartotta azokat a szociális és gazdasági

---

¹ A korai gyermekkor (early childhood, vagy infant and early childhood) fogalmát illetően már nincs ilyen egyetértés. A különböző társadalomtudományokban és pszichológiai tudományokban a fogalom nem teljesen egyértelmű. A problémák már ott kezdődnek, hogy ez a fogalom egyszerűen csak egy életkoron alapuló konszenzust jelent, vagy inkább bizonyos fejlődési szakaszhoz kötődő jelenségeket takar. Kompetencia híján nem akarunk állást foglalni ebben a vitában, inkább az olvasó figyelmébe ajánljuk a következő irodalmakat: *Encyclopedia of Children and Childhood. In: History and Society*. Macmillan Reference and Thomson Gale. 2004.; Lynn A. Karoly: *Investing in our children. What We Know and Don't Know about the Costs and Benefits of Early Childhood Interventions*. Rand Corporations. 1998.; Bruce Fuller: *Standardized Childhood. The Political and Cultural Struggle over Early Education*. Stanford University Press. 2008.

² A monitorozott programok a következők voltak: Early Training Project, Perry Preschool, Chicago Child-Parent Center (CPC), Houston Parent-Child Development Center (PCDC), Syracuse Family Development Research Program (FDRP), Carolina Abecedarian, Project CARE (Carolina Approach to Responsive Education), Infant Health and Development Project (IHDP), és Elmira (New York) Prenatal/Early Infancy Project (PEIP).

problémákat, egyenlőtlenségeket, amelyek hatása a korai gyermekkorban a szakértők szerint fokozott negatív következményekkel járt. Bár a megvizsgált programok esetében nem sikerült minden esetben kétséget kizáróan bizonyítani azok pozitív hatását a gyermekekre, a szülőkre, családon belüli viszonyokra, vagy a család és az iskola (óvoda) kapcsolatára, azaz a korai gyermekkorban lévő gyermekek kitettsége csak az esetek egy, bár nem jelentéktelen részében változott kedvezően, Karoly és munkatársai mégis a programok folytatását, erősítését javasolták. Ezek a kormányzati befektetések megterülnek Karoly szerint, mivel a későbbiekben csökkentik a kábítószer-fogyasztással, a bűnözéssel, az alacsony iskolázottsággal és a különböző szociális intézkedésekkel (pl. ételmisszerjegy, orvosi ellátás támogatás stb.) járó költségeket. A vizsgált kontrollcsoportokkal összehasonlítva lényeges (szignifikáns) pozitív változásokat tapasztaltak a beavatkozások után az alábbi területeken.

- Rendszeresebb iskolalátogatás és jobb iskolai teljesítmény
- Csökkenő bűnözési aktivitás
- Javuló egészségi állapot, körülmények
- Javuló gyermekellátás, kedvezőbb jövedelmi viszonyok, jobb munkaerőpiaci pozíció
- Kedvezőbb érzelmi és kognitív fejlődés a gyermekeknél

Ezek a beavatkozások és eredmények rávilágítanak arra, hogy a társadalmi, ha úgy tetszik szociológiai megközelítés a témánk szempontjából egyáltalán nem mellékes vagy idegen. Fuller (2008) eredményei is megerősítik ezt. Felhívja a figyelmet arra, hogy az élet több területén tapasztalható kulturális különbségek a korai gyermekkorban rögzülnek, s azokat nehéz helyzetükből kimozdítani. A társadalmi, kulturális, gazdasági egyenlőtlenségek, illetőleg sajátosságok tehát a külső, szélesebb társadalom üzeneteit hordozzák, amelyekre hatékony válasz nem adható csak a pszichológia vagy a pedagógia módszereivel, eszközeivel. A különböző diszciplínák együttműködését Lahikainen, Tolonen és Kraav (2008) is hiányolja, mikor megállapítja, hogy az egyes kutatások meglehetősen fragmentáltak az adott tudományág, diszciplína, valamint kutatóhelyek mentén. Nincs kapcsolat, együttműködés a szociológia, pszichológia, pszichiátria, szociális munka, szociálpolitika között. Többek között ez is az oka – véleménye szerint – annak, hogy a korai gyermekkor jelenségét illetően máig sem alakult ki megfelelő színvonalú átfogó elmélet.

A szociális és kulturális antropológia széles skáláját vonultatja fel a szocializációs intézményeknek és azok működését meghatározó értékeknek. Térben és időben szinte át sem lehet tekinteni ezt a sokféleséget, amit ugyanazon emberi faj produkált. Az európai és az európai gyökerű társadalmak, noha

maguk sem egységesek, lényegesen eltérnek az afrikai, vagy ázsiai kultúra szintén differenciált megjelenéseitől. Ebben az írásban az európai, kismértékben az ausztrál, s főként az észak-amerikai tapasztalatokkal foglalkozunk, vállalva azt a kritikát, hogy több lényeges nézőpont ezúttal figyelmen kívül marad. Azt azért megjegyezzük, hogy például az irodalomban nincs konszenzus egyik központi szociológiai témánkat illetően abban, hogy mit is jelent a (korai)gyermekkorban a „jól-lét”, és hogyan mérhető az életminőség (O’Hare 2008, Iversen és mások 2008, Fernandez 2008). Egyfajta modellt ajánlanak erre Richardson és mtsai (2008), ami azért is figyelemreméltó, mert azon kevés tanulmányok közül való, amelyek a témát kelet-európai és a szovjet utódállamok kontextusában vizsgálja.

A vezető szakmai folyóiratok³ által napirenden tartott témák – számunkra érdekes – csoportjából a következőket emeljük ki: (1) társadalmi kihívások és családi válaszok hatása a korai gyermekkorban lévő gyermekekre; (2) a szülő és az oktatási intézmény kapcsolata, viszonya; (3) az elsődleges csoportok (Cooley⁴) a másodlagos szocializációs intézmények életében; (4) a speciális gyermekcsoportok helyzete.

A társadalom üzenete a családnak

Lahikainen és mtsai a már hivatkozott tanulmányukban 5–6 éves gyermekek és szüleik között lefolytatott finn és észt vizsgálatokra alapozva állítják, hogy a korai gyermekkorban lévő gyermekek szubjektív elégedettségét, „jól-lét” érzését elsősorban a „biztonság – bizonytalanság” dimenzióban lévő sajátosságok okozzák. Ez a változó azonban alapvetően a családban is érzékelt külső kihívásokra adott, sokszor inadekvát válaszok következtében alakul ki. A családon belül kialakult stresszhelyzetekre a gyermekek igen eltérő módon reagálnak, ami nem könnyíti meg, de Lahikainen szerint még aktuálisabbá teszi egy interdiszciplináris elmélet kidolgozását.

Az elvégzett finn és észt vizsgálatok szolgálnak bizonyos tanulságokkal. Az észt gyermekek körében a család helyzetének megrendülése gyakrabban járt együtt a gyermekek pszichoszomatikus tüneteivel és az apátia jelenlétével, mint a finn családok körében. Az észt gyermekek körében továbbá gyakoribbak a

---

³ Nem kizárva a lista bővíthetőségét, főként a következő folyóiratok legfrissebb számainak írásaiból merítettünk: *Childhood; Early Childhood Research Quarterly; Early Childhood Education Journal; Child Indicator Research.*

⁴ Charles Horton Cooley (1909): *Social Organization: A Study of the Larger Mind.* New York: Charles Scribner's Sons.

félelmek, több dologtól félnek, mint pl. a halál, a különböző veszélyek, sérülések, állatok, a felnőttek, a kortárs csoportok.

A „jól-lét” érzését, illetőleg annak hiányát alapvetően a bizonytalanság fogalmának számos összetevőjével mérték, és az alkalmazott többváltozós módszerek a következő tényezők jelentőségét emelték ki:

- televíziófüggőség;
- koncentrációs problémák;
- idegen környezetben való viselkedés;
- túlzott ragaszkodás a szülő fizikai közelségéhez;
- intolerancia;
- új dolgoktól való félelem;
- aggodás a szülők egészsége miatt;
- félelem a családon belüli erőszaktól és a szülők válásától;
- félelem más gyermekek zaklatásától/más gyermekek zaklatása;
- pszichoszomatikus szimptomák (gyomorfájás, rémálmok, alvászavarok, étkezési problémák).

A társadalmi-gazdasági változások okozta stresszhelyzetek, s itt nem csak a negatív változásokra kell gondolni, erőteljesen befolyásolják a családon belüli viszonyokat. Ebben a vonatkozásban a jövedelmi helyzet pozitív alakulása önmagában nem feltétlenül csökkenti a gyermekek bizonytalanságérzetét. A gyermekek nagyon érzékenyek a családon belüli stresszhelyzetekre akkor is, ha azt pozitív társadalmi változás (jövedelmi, munkahelyi, stb.) váltja ki.

Asher Ben-Arieh (2008) tanulmánya szintén a „jól-lét” (életminőség) indikátoraira koncentrál, illetőleg áttekinti a vonatkozó kutatások helyzetét és történetét. A gyermekek életminőségének, életérzésének kutatása napjainkban reneszánszát éli.⁵ Ben-Arieh felhívja a figyelmet arra is, hogy a közelmúltban lényeges változás történt a kutatók szemléletében. Korábban a gyermekekre csak úgy tekintettek, mint majdani potenciális munkavállalókra, jövőbeli felnőttekre, akiknek iskolázása a társadalom gazdasági teljesítménye szempontjából igen fontos. Ez a szociológiai megközelítés a korai gyermekkor sajátos jelenségeit figyelmen kívül hagyta. Az elmúlt néhány évben azonban fokozatosan teret nyert a „gyermekkor új szociológiai megközelítése”, amely elismeri a korai gyermekkorban lévő társadalmi rétegek szociológiai önállóságát. A szakirodalomban sorra jelentek meg azok a tanulmányok, könyvek, amelyek ezt a szociológiai gondolkodásváltást tekintették kiindulópontjuknak (Turmel 2008). Turmel egy elmélyültebb és produktívabb elméleti megközelítést szorgalmaz, amely, feltéve ha bekövetkezik, szerinte azt jelzi majd, hogy a gyermekkor

---

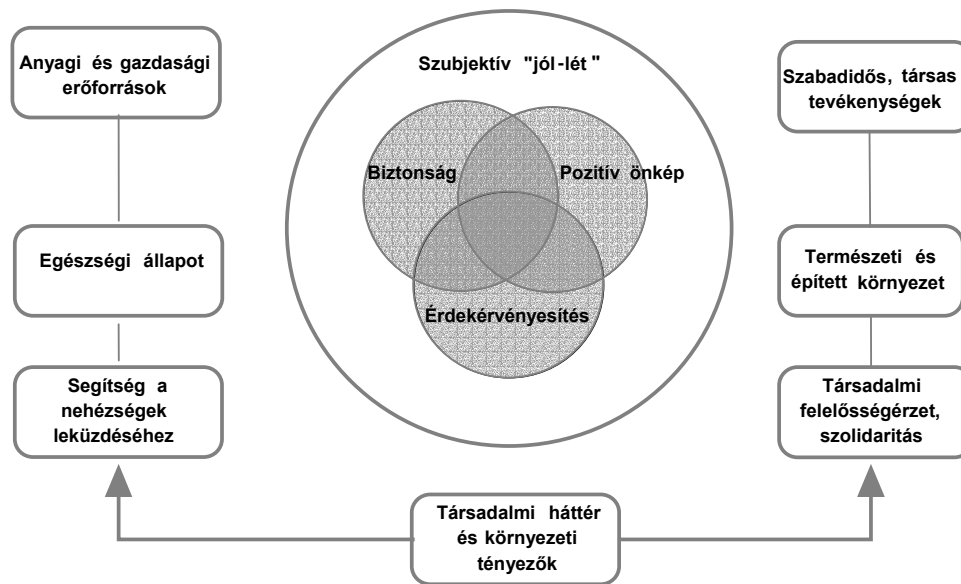
⁵ Eredetileg 1929-ben kezdődött tudományos alapú vizsgálata az Egyesült Államokban. Az első jelentést 1933-ban publikálták.

szociológiája érettebbé válik, s „talán akkor nem lesz a társadalomelmélet jelentéktelennek tűnő része, vagy egy periferikus jelensége a felnőtt társadalommal foglalkozó elméleteknek” (Turmel 2008, 16). Ennek a paradigma-váltásnak – amely a szélesebb társadalmi kontextus és a családi mikrorendszer között a helyi közösségek és intézmények hatásával is számol – lett módszertani következménye többek között az életminőség, a „jól-lét” indikátorainak újra-gondolása, kibővítése.

Az írországi Gyermek és Ifjúsági Minisztérium 2006-ban publikálta először a *Gyermekek helyzete Írországbán* c. jelentését, amely rögtön a viták középpontjába került (Hanafin – Brooks 2009). A kifogások egyrészt szektorpolitikai jellegűek voltak, azaz egy meghatározott ágazatban (egészségügy, oktatás, szociális gondoskodás, foglalkoztatás stb.) megfogalmazott koncepciók, szabályozások megoldásait bírálták, másrészt módszertaniak, amennyiben hiányolták az életminőségre (well-being) vonatkozó indikátorok alkalmazhatóságát, illetőleg bírálták a jelentés tematikus fragmentáltságát, miszerint például a gyermekek gazdasági biztonságának és egészségi állapotának kérdését nem kapcsolták össze, nem összefüggéseikben elemezték. A szerzők szükségesnek ítélték olyan kritériumok megfogalmazását is, amelyeket szerintük a jelentések készítőinek módszertanilag követnie kellene. A következő indikátorok egyaránt szükségesek: széleskörűség, az élet sok területéről begyűjtött adatok; az életkori csoportok mindegyikének bevonása; a gyermekek mindennapi életének mind pozitív, mind negatív oldaláról begyűjtött adatok; a fontos trendekre, tendenciákra vonatkozó adatok; objektív és szubjektív (a gyermekek véleményén, érzésein alapuló) indikátorok, illetve a jelent, valamint a jövőt érintő indikátorok.

A gyermekkorra vonatkozó releváns indikátorok meghatározása, mint látható, nem egyszerű feladat. Fattore, Mason és Watson (2009) tanulmányukban megkísérlik módszertanilag alaposabban körüljárni ezt a problémát. A korábbi szakirodalom problematikus elméleti és módszertani megközelítései közül kiemelkedően fontosnak érzik azt a sajátosságot, miszerint a kutatók eddig nem fordítottak kellő figyelmet arra, hogy maguk a gyermekek milyen körülményeket tartanak fontosnak életminőségük szubjektív és objektív oldalának meghatározásakor. Az ausztrál szerzők úgy vélik, hogyha megfelelő súlyt képviselnek az elméleti és módszertani munkában maguknak a gyermekeknek a szempontjai, akkor ez lényeges hozzájárulást jelent a gyermekkor új szociológiai megközelítéséhez. A gyermekek körében lefolytatott kutatásuk alapján felvázolt modell (lásd 1. ábra) érzékelteti, hogy a gyermekek gondolkodásában az életminőség /„jól-lét” érzés egyes területei nem különülnek el egymástól, hanem szorosan összefüggenek.

Ábra. A gyermekek „jól-lét” érzésének egy lehetséges modellje

Forrás: Fattore et al. (2009)

A modellben itt is megjelenik a biztonságérzet, amely nem egyszerűen a biztonságos élet igényét jelenti, hanem az emberi közösséghez való tartozás érzését. Ez az érzés megnyugtató a gyermekek számára, s alapját, kiindulópontját adja a társadalmi tőke későbbi kialakulásának (Putnam 2000). A pozitív önkép dimenziójában az oktatási sikerek nagyon jelentős szerepet játszanak. A pozitív önkép azt az érzést jelenti, hogy a „jól mennek a dolgok”, a társadalmi, családi környezet pozitív visszajelzései vannak túlsúlyban. Az érdekérvényesítés azzal van összefüggésben, hogy a gyermek tapasztalatokat szerez a dolgok demokratikus intézésében, nézetei, álláspontja képviselésében. A mindennapi életben, otthon, vagy az iskolában, barátai között kifejtheti álláspontját negatív következmények nélkül, de egyben arról is tapasztalatot szerez, hogy felelősséggel kell nyilatkoznia és döntéseinek következményeit viselnie kell.

Az életminőség jelzett dimenziói mellett további környezeti dimenziók is kiemelt jelentőséggel bírnak. Ezek mintegy körbeveszik a „jól-lét” érzés jelzett területeit. Ilyenek pl. a szabadidős, hobbi, oktatás stb. tevékenységek, azaz minden olyan tevékenység, amely a családdal, barátokkal végezhető, és összefüggésben lehet az életminőség érzéssel. Ide tartoznak a napi gondok, feszültségek, konfliktusok és kezelésük lehetőségei, nemcsak családon belül, hanem azon kívül is, pl. iskolában, barátok között stb. A fizikai és anyagi, gazdasági

környezet, az egészségi állapot, a társadalmi felelősségérzet, szolidaritás vagy a morális állapot („legyetek jók, ha tudtok”) témakörei szintén e viszonyrendszer fontos részei.

A korai gyermekkorban mutatkozó problémák jelentős részének tehát szélesebb társadalmi összetevőkre mutató okai vannak. A szakirodalom új szociológiai megközelítésről beszél, és egy interdiszciplináris összefüggésekre támaszkodó elmélet megszületését tartja indokoltnak. Mindezek a körülmények kedvező hatást gyakorolnak a tudományos kutatásra, és csak remélhetjük, hogy természetesen hatnak a magyarországi törekvésekre is.

Gyermekek különleges helyzetben

A korai gyermekkorban lévő gyermekek nem elhanyagolható nagyságú csoportja olyan családban él, amely társadalmi helyzetét tekintve súlyos problémával küszködik. Nem egyszerűen a szegénységről van szó, hanem olyan sajátos csoporthoz való tartozásról, amelynek tagjai integrációs problémákkal terheltek a családban bekövetkezett negatív társadalmi megítélés alá eső cselekedet vagy életvitel miatt. Ezek a gyermekek, mint pl. a hajléktalan szülő(k) gyermekei, a börtönben lévő szülő(k) gyermekei stb. olyan stresszhelyzetekben élnek, amelyeket saját hibájuk mellett a társadalmi megítélés, a jóléti és az oktatási intézményrendszer működési zavarai okoznak. Az említett zavarokkal és integrációs problémákkal nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek is küszködnek, s ezek erősen hatnak a szülő-gyermek viszonyra is. Nem véletlen, hogy a szakirodalomban sok példát találunk olyan beavatkozásokra, amelyek ezt a kapcsolatot célozzák (Kelly et al. 2000; Swick 2004, 2005).

Az Egyesült Államokban körülbelül 3,5 millió ember hajléktalan, s ebből 1,35 millió gyermek. Az Országos Hajléktalan Oktatási Központ⁶ szerint a leggyorsabban növekvő hajléktalan csoport a gyermekeké, akiknek 40%-a 5 éven aluli. A McKinney–Vento törvény 2001-ben indította el a „No Child Left Behind” programot,⁷ amely kiemelt fontosságot tulajdonított a hajléktalan gyermekek oktatásának és az erre a célra kiképzett tanároknak. Powers-Costello és Swick (2008) kiemelték a tanárok attitűdjének és motiváltságának jelentőségét a program sikerességét illetően. Sok tanár a program keretében találkozott először olyan családokkal, akik hajléktalanok, és először meglehetősen negatív érzésekkel szembesült mindkét fél. A program értékeléséhez még nem telt el elég idő, de az már megállapítható, hogy a program sikere szempontjából kulcsfontosságú az empátikus képesség, amely segíti a tanárokat abban, hogy

---

⁶ National Center for Homeless Education.

⁷ Szabad fordításban: „Egy gyermek sem kallódhat el”.

megismerjék a hajléktalan családok és gyermekek helyzetét, és megértsék viselkedésüket. A program sokrétű eszköztárral dolgozik, nagy hangsúlyt helyez a hajléktalan gyermekek elérésére, szüleik bevonására a programba. Külön hírlevelet, folyóiratot tart életben annak érdekében, hogy a tanárok kicserélhessék tapasztalataikat, bevált módszereiket. Minderre szükség is van, mivel a társadalom megítélése és a hajléktalan szülők társadalmi helyzete sok feszültséggel, problémával terhelt.

Swick (2009) például kiemeli, hogy sok hajléktalan szülő elveszíti önbecsülését és a szülői státusra vonatkozó magabiztosságát. A személyes és szülői szereppel kapcsolatban igen sok stresszhelyzetet él át, amelyek újabb kudarcokkal terhelik. A leggyakrabban átélt stresszhelyzet Swick szerint az, amikor a szülő észleli, hogy a társadalmi környezet nem tartja őt alkalmasnak, megfelelőnek a szülői szerepre. Az erőteljes negatív értékelés, ami a környezet részéről megnyilvánul, a kutatások szerint kultúrafüggetlen. A negatív társadalmi értékelés mellett sok problémát okozhat egy másik környezeti változó, a „személyes tér” elvesztése, hiánya is. A hajléktalan szülők gyakran érzik úgy, hogy fokozottan ki vannak téve támadásoknak, erőszakos cselekményeknek. Az állandó veszélyérzetet csak fokozza az a körülmény, hogy társadalmi kapcsolatrendszerük jelentősen beszűkül, a rokoni, baráti hálózatokból lassan-lassan kiszorulnak, éppen hajléktalanságuk miatt. A hálózatvesztés azzal is együtt jár, hogy elveszítik pozíciójukat az ún. informális gazdasági és szívésségi szolgáltatásrendszerben (Brown – Kulcsár 2001), azaz nem adnak és nem kapnak, nem számítanak rájuk, és ők sem számíthatnak másokra a kölcsönösség hiánya miatt. További problémát okoz, hogy sok hajléktalan szülő nem rendelkezik azokkal a készségekkel, tudással, kompetenciával, amelyek a szülői szerep nélkülözhetetlen elemei.

A krónikus szegénység mindezekkel az elemekkel szorosan összefügg. Az elégtelen anyagi források nem egyszerűen csak gátolják az alapvető szükségletek kielégítését, hanem megnehezítik az ún. szimbolikus tőkék elérését is, mint pl. az oktatás elérése, a baráti kapcsolatok teremtése és gondozása stb. Ilyen körülmények között minden olyan támogatás nélkülözhetetlen, amit a közösség és az intézmények adnak a hajléktalan szülőknek a szülő-gyermek viszony erősítésére. A sikeres stratégiákat, kezdeményezéseket és módszereket tekinti át Swick (2008) egy másik tanulmányában.

Hasonlóan nehéz a helyzetük azoknak a gyermekeknek is, akiknek valamelyik szülője börtönbe kerül. Ezek a családok, és benne a korai gyermekkort élő gyermekek, számos esetben negatív előítélettel szembesülnek, az iskolában elszenvedik a kiközösítést, a lenézést. Az Egyesült Államokban 1999-ben körülbelül 1,5 millió gyermeknek volt börtönben az egyik szülője. Ezeknek a

gyermekeknek 22%-a öt éven aluli, 58%-a tíz éven aluli volt. A börtönben lévő szülő többnyire az apa, de az anyák aránya emelkedik. Clopton és East (2008) arra mutat rá, hogy a gyermek életében lényeges változások következnek be, amikor a szülő börtönbe kerül.

Sok esetben új lakóhelye lesz (a börtönhöz közelebb), új szomszédság, iskola, s az iskolában bizalmatlan társak, tanárok. A gyermekek komoly stresszt élnek át az osztálytársak, szomszédok kérdezősködései miatt. Ez a helyzet akkor is nehéz, ha az adatok szerint az esetek felében az apa már börtönbe kerülése előtt sem élt a családdal. Ez az arány az anyák esetében 30% körül volt. Clopton és East szerint a legrosszabb helyzetben azok a gyermekek vannak, akik rokonoknál (nem nagyszülőknél) laknak. A rokonok kevés gondot fordítanak a gyermek szükségleteire, intézményi kapcsolataira, fejlődésére.

Gyermek – tömegkommunikáció – erőszak

Örökzöld téma, amelyről újra és újra fellángol a vita. Vajon a tömegkommunikáció különböző csatornáin megmutatkozó erőszak milyen hatást gyakorol a gyermekekre? A sajnálatos események inkább abba az irányba fordítják a véleményeket, hogy ez a hatás jelentős és negatív, bár ezzel nem minden szakértő ért egyet. Különösen élénk a vita a korai gyermekkorban lévő gyermekeket illetően, ahol az erőszakos cselekmények rögzülése, az erőszak, mint megoldási mód, jelentős veszélyt hordoz magában. Erwin és Morton (2008) azon a véleményen van, hogy az erőszak jelentős mértékben eszkalálódott a gyermekek, főként a korai gyermekkorban lévők körében. Ennek médiumai már nemcsak a televízió, hanem a videojátékok, az internet, különböző DVD-filmek, számítógépes játékok. Az átlagos amerikai gyermek – Erwin és Morton adatai szerint – több órát tölt televízió nézéssel, mint az iskolában. Amerikai kutatások szerint mielőtt a gyermekek óvodába kerülnek, több mint 4 ezer órát töltöttek televízió nézéssel, és mire elvégzik az általános iskolát, nyolc ezer gyilkosságnak és száz ezer erőszakos cselekménynek voltak szemtanúi csak a televízió keresztül. Nagy Britanniában közel ezer, gyermekeknek szóló televíziós programot elemeztek az 1990-es évek végén, és megállapították, hogy 39%-uk tartalmazott erőszakos cselekményt. A szakértők túlnyomó része egyetért abban, hogy az erőszakos cselekményeknek való média- kitettség, különösen a korai gyermekkorban, veszélyes. Az 1990-es évek második felében széles körű és intenzív kampány indult az USA-ban és Nyugat Európában a gyermekeknek szóló televíziós műsorok erőszakos jeleneteinek, üzeneteinek visszaszorítására. Tíz évvel a kampány után az UNESCO megállapításai szerint ezek a műsortartalmak nem csökkentek, hanem növekedtek. Megalapozottan

lehet tartani attól – írja Erwin és Morton –, hogy az új generációk olyan érzéssel nőnek fel, hogy a környező világban okuk van a félelemre.

Különösen veszélyesnek ítélik a szerzők a televízióban megmutatkozó erőszakos cselekmények hatását az érzelmileg kiegyensúlyozatlan, instabil gyermekekre. Egy szociológiai vizsgálatban tíz éven keresztül követték azoknak a gyermekeknek televíziónézési szokásait, akiket iskolájuk érzelmileg instabillnak, problémásnak ítélt, vagy tanulási zavarokkal küszködtek. „Azt találták, hogy az érzelmileg instabil gyermekek gyakrabban nézik az erőszakos tévéműsorokat, mint társaik, és ők jobban favorizálják azokat a karaktereket, amelyek agresszív viselkedést tanúsítottak. Ezek a gyermekek azt is kevésbé értették meg, hogy amit a televízióban látnak az nem mindig valóságos.” (Erwin – Morton 2008: 108).

Mint korábban jeleztük, nem minden kutató ért egyet a vészharangkongatással a televízióban látott erőszak hatását illetően. Blumberg és mások (2008) ezek közé tartoznak. A Cartoon Network *Squirrel Boy* (mókusfiú) című rajzfilmsorozatát elemezték, amely tele van agresszív és erőszakos, de egyben humoros cselekvésekkel, és amely stílusában hasonlít az idősebb generációk által kedvelt *Road Runner*⁸ (gyalogkakukk) sorozathoz. Más, korábban már említett eredményektől eltérően úgy találták, hogy a gyermekek, akik korban leginkább a magyar nagycsoportos óvodásokhoz hasonlíthatók, felismerték a rajzfilm mese jellegét, és különbséget tudtak tenni a valós élethelyzetek, cselekedetek és a rajzfilmben történtek között. Más gyermekvizsgálatok is alátámasztották a mesevilág (fikció) és a való világ közötti eligazodást. Maguk a szerzők is elismerik, hogy nehéz egyértelmű, világos választ adni arra a kérdésre, hogy a rajzfilmekben látott erőszakos megnyilatkozások milyen hatást gyakorolnak a gyermekekre. Mégis hajlanak arra, hogy a gyermekek egyértelműen külön tudják választani a rajzfilmekben látott erőszakos cselekményeket a való élettől. Ahogyan egyik interjúalanyuk, egy kislány mondta: „mindenki tudja, hogy a rajzfilmek nem valóságosak”.

---

⁸ A *Road Runner* kb. 50–56 cm hosszú, 300 gramm súlyú madár (*Geococcyx californianus*). Bár képes repülni, rendszerint a földön fut. Sebessége meghaladhatja a 25 km/h sebességet. Élőhelye az USA délnyugati államai, valamint Mexikó, New Mexico szövetségi állam hivatalos állata (state bird). A rajzfilmsorozatot 1948-ban kezdték vetíteni, több mint 50 epizód készült. Eredetileg *Tom és Jerry* paródiának készítették. A sorozatban a gyorsan futó *Road Runner*, a gyalogkakukk (*Jerry egér*) egy őt üldöző prérifarkast (*Coyote*; Tom macska) hoz lehetetlen helyzetbe nem kevés erőszakos cselekmény közepette. A sorozat Magyarországon is látható volt.

Csak faluban lehet gyermeket felnevelni⁹

Ennek az afrikai közmondásnak szimbolikus értelme arra utal, hogy a gyermek szocializációja szempontjából igen lényeges körülmény az, hogy milyen környezet, milyen közösségek, lokális társadalmak veszik körül. Nyilvánvalóan az kívánatos, hogy az őt körbevevő társadalomra a nagyfokú szolidaritás, együttműködés, nyugodt, kiszámítható légkör legyen jellemző. Minden olyan tényező tehát, amely a sokszor romantikusan túlhangsúlyozott falusi társadalomra, közösségre volt jellemző. Ezzel a romantikus felfogással ma is találkozhatunk, bár már Max Weber (1967) is felhívta a figyelmet arra, hogy ennek a gyökerei nem túlságosan mélyre nyúlnak vissza a történelemben, s erős orosz (szlavofil) behatást tükröznek. Az arab Ibn Khaldun, aki döntően 14. században dolgozott tudósként, diplomataként és politikusként, és akit sokan a szociológia, a demográfia, a kulturális antropológia és más társadalomtudományok atyjának tartanak, más véleményen volt, mint Max Weber. Ő úgy gondolta, hogy a város mindenben, így a szocializációs lehetőségekben és az erkölcsben is hátrányban van a vidékkel (sivatagi településekkel, törzsekkel) szemben (Ibn Khaldun 1995).

Témánk szempontjából tehát a közösségek létezése és működése érdemel különös figyelmet. Ezek közül is elsősorban az iskolai közösségekre, közösségi intézményekre irányítjuk a figyelmet, mivel a család és a környező társadalom mellett az oktatási intézmény az a színtér, ahol a gyermekek szocializációja folyik. Blank (2008) tanulmányában a közösség és a tanári autonómia kérdését elemzi egy igen sikeres „faluban”, a „Lincoln Early Childhood Center” példáján. Ha szocializációról beszélünk, szólnunk kell a tanári szocializációról is, amely azt a folyamatot jelöli, melynek eredményeképpen a tanár elsajátítja az intézményi kultúrát. A Lincoln Központ nem egyszerűen csak oktatási intézmény az óvodás kortól az elemi iskoláig, hanem ennél jóval több. Tanulóinak száma közel 400, s meglehetősen nagy várólistával dolgozik. A gyermekek 80%-a szegény családból származik, 60%-uk afro-amerikai, és közel 25%-uk küszködik tanulási hátránnyal 3–4 éves kora ellenére.

A közösségi jelleg abban is megnyilvánul, hogy nemcsak a beiratkozott gyermekek, hanem a családok találkozó és képzési helye is. Ezen túlmenően egyúttal az a hely, ahol a tanárok is képezhetik magukat és területük szakértőivé válhatnak. Hasonlóképpen figyelemre méltó az a munkamódszer, amikor a tanárok együttműködő kis csoportokban végzik munkájukat. A közösségi munkából, az együttműködésből a tanulók sincsenek kirekesztve. Az oktatási programok ütemezése és az alkalmazott módszerek velük együtt kerülnek megtervezésre.

---

⁹ „It takes a village to raise a child” – afrikai közmondás.

Az együttműködés, a bevonás egyúttal erősebb teljesítménymotivációt is eredményez. Ezt a formációt „falunak” nevezik, és minden tanár egy „faluhoz” tartozik.

Mindazonáltal a tanárok és a „falvak” közötti verseny sokszor igen éles, s a versenyszituáció megnehezíti a tapasztalatok, ötletek megosztását¹⁰. A tanárok eltérő személyisége, a team-ben „eltűnő” felelősség érzése szintén problémát okozhat. A Lincoln-modell a tanárok tudását nem tekinti magántulajdonnak, s megpróbálja közös tulajdonná tenni. Ezen a ponton is ütközik két hagyományos amerikai érték, az erős közösségi szolidaritás és a saját cselekedeteiért felelősséget vállaló individualizmus.

Scully és Howell (2008) a közösségépítést az oktatási intézményben a közös szertartások és tradíciók megteremtésével kívánta eredményessé tenni. A közösségépítés kiterjedt a tanárok és a kisgyermek mellett a szülőkre és a testvérekre is. A legerősebb szertartás egy közös jelkép kiválasztása és az azt „dicsőítő” szlogenek, énekek megalkotása (esetünkben a jelkép egy dinoszaurusz volt, a szlogen pedig: „I love You Dinner”) volt. A „Dinó-nap közös rendezvénye játékból, főzőcskézésből, kulturális programokból állt. A tradíciók átadását és a „Dinó-identitás” kialakítását szolgálta az a levél is, amelyet az újonnan belépők postán kaptak személyre szólóan otthon. A levélben egy kis dinoszaurusz-figura és egy köszöntő levél volt, amiben ecsetelték a Dinó-közösséghez tartozás előnyeit. A közösségi tevékenység nem korlátozódott csak az oktatási intézményre. Különös gondot fordítottak arra, hogy a családok az iskolán kívül is szolidárisak legyenek egymással. A tradíciók megteremtése és továbbadása egyben egy közös emléket is létrehoz, amely évtizedek múlva is élő marad.

Következtetések

Szociológiai szempontból igen tanulságos volt a felhasznált folyóiratok anyagának áttekintése. A sok hasznosítható ötlet, megoldási mód mellett a figyelem olyan problémákra, feszültségekre irányult, amelyek a modern társadalmak szinte mindegyikében megtalálhatók, legfeljebb intenzitásuk és kulturális jellegzetességeik különböznek.

Az egyik tanulság a társadalomtudományok és a pszichológiai tudományok elkülönülésének hiábavalóságára mutat rá, amely elkülönülésből eredő

---

¹⁰ Az USA-ban minden oktatási intézmény meghatározott időnként akkreditációban vesz részt. Az iskolák, beleértve az elemi iskolákat is, éves jelentést készítenek munkájukról. A jelentés alapján az iskolát akár be is zárhatják meghatározott időre. A gyermekeket ilyenkor az igen hatékony iskolabusz-rendszer segítségével irányítják más iskolákba. Minőségi problémák miatti bezárással magam is találkoztam (Kulcsár László).

hátrányok nagymértékben gátolják a korai gyermekkor jellegzetességeinek feltárását. A másik tanulság a legújabb szakirodalom tükrében az, hogy formálódik egy új szociológiai ágazat, a gyermekkor szociológiája, amelynek kialakulásához a magyar szakembereknek is lenne hozzátenni valójuk. Ezt a lehetőséget azonban csak akkor tudják kihasználni, ha a jelenleginél lényegesen sokrétűbb, módszertanilag és elméletileg is megalapozottabb kutatási tevékenységet folytatnak, melynek eredményeit nemzetközi fórumokon hitelesítik.

Irodalomjegyzék

- Ben-Arieh, Asher: *The Child Indicators Movement: Past, Present, and Future*. 2008, Child Indicator Research, 1:3–16 p.
- Blank, Jolyn: *Life in the Village: Teacher Community and Autonomy in an Early Childhood Education Center*. 2009, Early Childhood Education Journal, 36:373–380. p.
- Blumberg, Fran C – Kristen P. Bierwirth – Allison J. Schwartz: *Does Cartoon Violence Beget Aggressive Behavior in Real Life? An Opposing View*. 2008, Early Childhood Education Journal, 36:101–104. p.
- Brown, David L. – László Kulcsár: *Household Economic Behavior in Post Socialist Rural Hungary*. 2001, Rural Sociology, June, 158–180. p.
- Clopton, Kerri L.– Katheryn K. East: *“Are There Other Kids Like Me?” Children With a Parent in Prison*. 2008, Early Childhood Education Journal, 36:195–198. p.
- Erwin, Elizabeth J.–Morton, Naomi: *Exposure to Media Violence and Young Children with and Without Disabilities: Powerful Opportunities for Family-Professional Partnerships*. 2008, Early Childhood Education Journal, 36:105–112. p.
- Fattore, Toby – Mason, Jan, Watson, Elizabeth: *When Children are Asked About Their Well-being: Towards a Framework for Guiding Policy*. 2009, Child Indicator Research, 2:57–77. p.
- Fernandez, Elizabeth: *Psychosocial Wellbeing of Children in Care: A Longitudinal Study of Outcomes*. 2008, Child Indicator Research, 1:303–320.
- Hanafin, Sinéad – Brooks, Anne-Marie: *From Rhetoric to Reality: Challenges in Using Data to Report on a National Set of Child Well-being Indicators*. 2009, Child Indicator Research, 2:33–55. p.
- Ibn Khaldun: *Bevezetés a történelembe*. 1995, Budapest, Osiris Kiadó, 635 p.
- Iversen, Anette C. – Holsen, Ingrid: *Inequality in Health, Psychosocial Resources and Health Behavior in Early Adolescence: The Influence of Different Indicators of Socioeconomic Position*. 2008, Child Indicator Research, 1:291–302. p.

- Kelly, J.– Buehlman, K. – Caldwell, K.: *Training personnel to promote quality parent–child interaction in families who are homeless*. 2000, *Topics in Early Childhood Special Education*, 20 (3), 174–185. p.
- Kesner, J.: *Child Protection in the United States: An Examination of Mandated Reporting of Child Maltreatment*. 2008, *Child Indicator Research*, 1:397–410.
- Lahikainen, Anja Riitta – Kari Tolonen – Inger Kraav: *Young Children’s Subjective Well-Being and Family Discontents in a Changing Cultural Context*. 2008, *Child Indicator Research*, 1:65–85. p.
- Malinowski, B.: *Baloma. Válogatott írások*. 1972, Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- O’Hare, William P.: *Measuring the Impact of Child Indicators*. 2008, *Child Indicator Research*, 1:387–396. p.
- Putnam, R. D.: *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. 2000, New York, Simon and Schuster.
- Richardson, D. – Hoelscher, P. – Bradshaw, J.: *Child Well-Being in Central and Eastern European Countries (CEE) and the Commonwealth of Independent States (CIS)*. 2008, *Child Indicator Research*, 1:211–250. p.
- Scully, Patricia – Howell, Jacqueline: *Using Rituals and Traditions to Create Classroom Community for Children, Teachers, and Parents*. 2008, *Early Childhood Education Journal*, 36:261–266. p.
- Swick, K.: *The dynamics of families who are homeless*. 2004, *Childhood Education*, 80 (3), 116–120. p.
- Swick, K.: *Helping homeless families overcome barriers to successful functioning*. 2005, *Early Childhood Education Journal*, 33 (3), 195–200. p.
- Swick, Kevin J.: *Empowering the Parent–Child Relationship in Homeless and Other High-risk Parents and Families*. 2008, *Early Childhood Education Journal*, 36:149–153. p.
- Swick, Kevin J.: *Strengthening Homeless Parents with Young Children Through Meaningful Parent Education and Support*. 2009, *Early Childhood Education Journal*, 36:327–332. p.
- Turmel, A.: *A Historical Sociology of Childhood: Developmental Thinking, Categorization and Graphic Visualization*, 2008, Cambridge University Press.
- Weber, M.: *Gazdaság és társadalom*. 1967, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.